

SUFFLAY MILAN ÉS AZ ÚJ HORVÁT NACIONALIZMUS

1918-ban, az első világháború befejeztével Horvátország és a horvát A nemzet merőben új helyzetben találta magát: egy új balkáni államalakulat kebelében. A századok óta szakadatlanul fennálló horvát államiság fonala hirtelen megszakadt; az új viszonyok között a régi horvát történelmi államjog nem is lehetett többé aktív. A nemzeti és államjogi életformák egyszerre csak szemben találták magukat a szerb katonai megszállás tényével és a szerb nivelláló törekvésekkel a köz- és magánélet minden terén.

Ezzel szorosan összefügg a jugoszláv elemek szellemi offenzívája; ezek ugyanis egyszerűen tagadták, hogy a horvátság mint önálló néprajzi és kulturális egység léteznék. Ehelyett az ú. n. „jugoszláv nemzeti egység“ eszméjét propagálták, amely szerint a horvátság csak egyik ága volna az ú. n. „jugoszláv“ nemzetnek. Ez a szellemi offenzíva párhuzamosan haladt a belgrádi államhatalom fizikai nyomásával; az utóbbit igyekezett ideológiájával igazolni nemcsak a belpolitikában, hanem nemzetközi viszonylatban is. Érthető tehát, hogy a horvátok tiltakozása és ellenszegülése e szellemi offenzívával szemben is megnyilatkozott. A horvátságot eszmei téren is meg kellett erősíteni és védelmezni. A nemzeti eszmét az új időszakban új fogalmakkal kellett kiegészíteni, korszerűen megfogalmazni. Innen az a védekező álláspont és sokszor polemizáló hangnem, melyben a horvát politikai eszme pozitív kiépítése és a nacionalizmus új megalapozása folyt.

Ebben a körben mozog Sufflay Milán életművének utolsó része. Sufflay a horvát kulturális és politikai élet rendkívül érdekes és értékes alakja: történétíró, író, bölcselelő, nemzeti eszmehordozó, politikai munkás és aktív forradalmár egy személyben. Tevékenységének minden egyes oldalát érdemes volna külön tanulmányban méltatni; minthogy azonban mindezek összefonódnak s egyik a másikat támogatja, mindnyájuk ábrázolásából ki fog tűnni Sufflay valódi személyisége. Ha Sufflay személyiségének illetően szintetikus ábrázolásból ki akarjuk emelni azt, ami a leglényegesebb és legfontosabb, akkor tekintsünk Sufflayra úgy, mint a horvát történelem filozófusára, a horvát politikai eszme kiépítőjére, az újkori europeizmus legkimagaslóbb horvát képviselőjére. A horvát politikai történelemben pedig Sufflay a „Haza Atyjának“ nevezett Starcevic Ante eszméinek modem tolmácsolója.

Az elmúlt két évtizedben Sufflay Milán elsőrendű tekintélyszámba ment Horvátországban. Mindenki reá hivatkozik, aki a horvát kérdést annak

valódi tartalmával, igazi értelmével és teljes horderejével akarja felmutatni, minél meggyőzőbb erővel. Logikusan felmerül a kérdés, ugyan min alapszik ez a tekintély? A válasz az, hogy Sufflay magasabbrendű szellem volt, bölcselő, európai viszonylatban is kiváló történelemtudós, igazi modern polihisztor.

Sufflay ereje nem is elsősorban a politikában rejlik, nem is politikai jellegű munkásságában, ő csak közvetett utakon sodródott a politikába, eredetileg történésznek készült, modem történelem-bölcselőnek. Politikai eszméi hosszantartó kritikai tanulmányokból szűrődtek le. Ezeket az eszméket azután nemzetpolitikai szintézisbe foglalta: ebben rejlik politikai eszméinek, formuláinak értéke és hordereje. Ha Sufflayt csupán mint politikai író s publicistát vennők szemügyre, határozottan megbámulnók nagy tudását, ragyogó stílusát, művészi formuláit, — de azután ennyiben is maradnánk. A politikus Sufflay igazi értéke abban rejlik, hogy egyszersmind tudós is, történész. Ezért keil Sufflay méltatásánál a történelemtudósból kiindulni, hogy ezen keresztül jussunk el a politikushoz, mint ahogy ő maga is a történelem kapuján át lépett a politika berkeibe.

Sufflay feltette magában a kérdést: mi is a történelem? Rájött, hogy az nem más, mint az élet maga, mozgás és változás a múltban. Így tanulmányozva nemzete történelmét, Sufflay azt látja, hogy e területen szerves lények, emberek éltek, horvátok, akiket a vér és kultúra közössége kapcsolt egybe; itt éltek, munkálkodtak, itt rótták az élet útjait. De kik ezek a horvátok és milyenek? Mi jellemzi lelkületüket s a földet, amelyen élnek? Sufflay mélyen behatol e kérdésekbe s választ keres a távoli múltban, a Kárpátok-mögötti horvát óhazában s a következő korokban, egészen a legújabb időkig.

Ezért szemügyre veszi a „talaj plasztikáját“, „a geopolitikai erőket“, amelyeknek nagyobb erőt tulajdonít az eszménél. A legnagyobb fontosságot a vérnek és földnek tulajdonítja, mint amelyek a horvát nemzeti közösség fizikai és szellemi alapjai. Sufflay egyik legismertebb történelem-politikai tanulmánya éppen e címet viseli: „Horvát vér, horvát föld.“ Itt Sufflay gondolatai Sisis Ferdo nagy művéhez (A horvátok történelme a nemzeti uralkodók alatt) kapcsolódnak. „Kétségtelenül ez a legjobb, legteljesebb, tudományos és technikai szempontból a legtökéletesebb mű, — írja Sisis könyvéről — amit valaha a régi horvát államról írtak.“ A régi történetírói iskola szempontjából, mely még mindig uralmon van, valóban monumentálisnak nevezhető e mű, „az új iskola szemszögéből nézve azonban, mely a fejlődés irányelveit kutatja s a kollektív élet plasztikus szemléletét keresi a múltban, a szemlélő álláspontja a szemlélet tárgyával szemben túlságosan mozdulatlan.“ Vjekoszlav Klairról, egy másik nagy horvát történetíróról írt tanulmányában (A horvát nemzet sajátságai) Sufflay újra rámutat a faji és geopolitikai mozzanatokra, amelyekre a horvát történelmi események megelevenítésének támaszkodnia kell.

Ezen az úton indult el Sufflay, a történettudós. Mind a múltban» mind a múltból fennmaradt s a jelenkorban kifejezésre jutó sajátságokban a horvát nemzeti szervezet sajátságait keresi s meg is leli a horvátság életerének sajátosságában. E sajátságokkal tört magának utat a horvát nemzet a múlt viszontagságai között, ezekből sarjadt ereje s minden hibája, minden sikere, ezekből fakadtak viszontagságai, a múlt csapásai, a hagyományok s a teljesítésre váró feladatok egyaránt. A horvát nemzet helyzete lényegében véve ma is ugyanaz, ami volt eredetileg, első politikai és állami fellépésétől kezdve a mai napig. Állandóan ugyanazok a jelenségek és kérdések lépnek fel, ezeknek a helyes megoldásától függ a nemzet sorsa és államformája, államisága, függetlensége a néprajzi s történelmi értelemben vett horvát földön; e kettő különben fedi egymást s teljesen azonos.

E felismerésből kiindulva, Sufflay levonta a következtetést s behatolt a politikai eszmék világába. Az 1918 utáni Horvátország tényleges állapotáról most a holnap felé fordította tekintetét, új eszméket vetett fel, új ideológiát

teremtett, politikai programot adott. Miután felismerte a történelem lényegét, — nem más az, mint maga az élet a múltban — logikusan levonta belőle a jelenkori történelem képét. Így jutott el a történelemtől a politikához és lett a történészből politikus.

Sufflay nem győzi hangsúlyozni, milyen óriási értéket képvisel a hagyomány és a történelem a politikában és a nemzeti életben. „Mint ahogy nincs és nem is lehet egyéni „én“ emlékezés nélkül, úgy nemzeti öntudat sem lehetséges a kollektív emlékezés, vagyis nemzeti történelem nélkül. Ennélfogva az ú. n. historicizmus (vagyis az állandó hivatkozás a nemzeti történelemre) egyáltalában nem sznobság, nem is egyes szakferfiak játszadozása, hanem a nemzeti „mi“ kategorikus imperatívusza. A nemzeti szervezetnek okvetlenül szüksége van a történetíróra, aki lepergeti előtte a nemzeti múlt filmjét. A történetíró az, aki felfedi a nemzet sajátos jellemvonását, ő mutatja meg nemzetének a helyes utat a legváltásosabb percekbe is, mikor dönteni s határozni kell. A nemzetben lappangó erőket ő alakítja át eleven erővé s ő hatványozza, fokozza a benne élő eleven erőket.“ E szavaival Sufflay mintha csak tulajdon munkásságát akarta volna jellemezni.

Sufflay Milán 1879 november 9-én született Lepoglaván, régi horvát nemesi családból. A történelemtudománynak szentelte magát, 1901-ben avatták a filozófia doktorává a zágrábi egyetemen. Tanulmányait Bécsben és Budapesten folytatta. 1904-től 1908-ig múzeumi őr a budapesti Nemzeti Múzeumban, 1908-tól 1918-ig a történelem segédtudományainak tanára a zágrábi horvát egyetemen.

Nagy tanultsága és lelkiismeretes tudományos módszere már első művében kifejezésre jut (Horvátország s a Keleti Birodalom utolsó erőfeszítései a három Komnen jogara alatt. Zágráb 1901). E műnek túlnyomóan politikai, diplomáciai és hadtörténeti jellege van, itt nem nyúvánulnak meg azok a kulturális és élettani mozzanatok, amelyek később Sufflay fortissimói lesznek. Második fontos művét a bécsi akadémia adta ki: „Die dalmatinische Privatorkunde“ (1904); itt már érvényre jut a kulturális mozzanat, míg később inkább az élettani mozzanat lesz az uralkodó. Mint a legkülönbözőbb folyóiratok munkatársa, Sufflay állandóan írja cikkeit, adalékait (Vjesnik Zemaljskog Arhiva, Starine, Mitteilungen für österreichische Geschichtsforschung, Ungarische Rundschau, Archiv für Slavische Philologie, Századok, Turul és másutt).

Sufflay mint albanológus a legismertebb. Mint szakember a közepkori albán történelem kérdéseiben, általános európai tekintélyre tett szert. Közvetlenül halála előtt hívta meg az albán kormány, hogy rendezze sajtó alá az „Acta et diplomata Albaniáé“ című hatalmas forrásgyűjtemény harmadik kötetének anyagát; a két első kötetet már előbb kihozta ((1913 és 1917) Jireékkal és Thallóczyval együtt. Sufflay egész sorát tette közzé az albanológiába vágó tanulmányoknak, sőt két vastkosabb kötetet is: „Szerbek és albánok“ és „Az északi albánok történelme“. Ezekben az albánokkal foglalkozó munkákban már megnyilvánul Sufflay tudományos módszerének harmadik fokozata: az élettani mozzanat. Ez a szempont áll érdeklődése középpontjában.

Az albanológiával szoros kapcsolatban áll a Neretva (Narenta) vizétől Durazzo városáig terjedő hajdani Vörös Horvátország rendkívül érdekes kérdése. Sufflay hozzájárul e horvát szempontból olyannyira fontos történelempolitikai kérdéshez s arra a következtetésre jut, hogy Vörös Horvátországnak: „reális horvát néprajzi alapja volt. De volt reális földrajzi alapja is; ez bizonyos tekintetben mind a mai napig meg is maradt ugyanazon a területen. Nem fér hozzá semmi kétség, hogy Dukljanin pap Vörös Horvátországa csakugyan létezett.“ Vörös Horvátország létezésében Sufflay aktuális értéket s politikai fontosságot vél felfedezni. „Ma — írja 1920-ban — mikor Európa térképén a legszűkebb keretek között sem találjuk meg Horvátországot, millió meg millió horvát lelkeben mégis él Nagyhorvátország hatalmas tudata, erőteljesebben mint valaha. E tudatot az ezeréves szakadatlan nemzeti emlékezés támasztja alá s a horvát államjog. Ma, amikor Horvátország feltámasztásáról van szó, Vörös Horvátország kifakult képének új fényre,

új színre kell kapnia.“ Korai halála miatt Sufflay, sajnos, már nem jutott hozzá, hogy nagyobb rendszeres munkát írjon Vörös Horvátországról, mint ahogy tervezett horvát művelődéstörténelmét sem írhatta meg.

Irt azonban egész sor tanulmányt, a középkori horvát történelemből vágó cikkeket. Sok oklevelet feldolgozott paleográfiai, kritikai s diplomatikai szempontból, amit csak úgy melleleg említett meg, mert hiszen e rövidre szabott tanulmány csak vázlatosan méltathatja Sufflay érdemeit a horvát történetírás terén. Ebben Sufflay képviseli a modern tudományos irányt és módszert. Történelemléteológiai nézeteit „A modern történelem új irányelvei“ című értekezésében fejtette ki.

Sufflay felfedi s megformulálja a horvát történelem filozófiáját is. Elgondolását arra a felismerésre alapítja, hogy a horvátok ősidőktől fogva a mai napig Kelet—Nyugat határán, Európa—Ázsia mesgyéjén élnek, itt van az életterük. „E határvidéken születtek a granicsárok, határőrök; e szó hosszú időre szinte szinonimája lett a horvát névnek.“ Horvát földön a „Nyugat túlsúlyban van s ez a nyugati domináns később is megmarad mint a horvát nemzet legjellemzőbb vonása. Itt élnek a horvátok azon szakadék nyugati szélén, amely a Balkánon két világot választ el egymástól és amely sem füvel, sem mohával semmiképpen nem leplezhető.“

Ezzel kapcsolatban Sufflay felhívja a figyelmet a horvátságnak „a fehér Nyugat védelmében“ kifejtett missziójára. Maga is európai lévén, a horvát földön elsősorban határőrvidéket lát, a horvát nemzetben pedig elsősorban a civilizált Európa előőrsét a Balkán támadásaival és a Kelet áramlataival szemben. „Ha ezt a történelmi sajátságot szem előtt tartjuk, akkor minden értelmes horvát egészen pontosan tudni fogja, hogy a horvát nacionalizmus sokkal több, mint bármely más, nem határszéli nép nacionalizmusa; határozottan felsőbbrendű az integrál jugoszlávizmusnál s az emberiségnek nagyobb hasznára van, mint amaz. Míg Kelet és Nyugat között megvan az ősi szakadék s egyre nagyobbodik az ür Ázsia és Európa között, — míg a Balkánról a XIV. század szivárog be az 500 éves bizánci-tötök retortán keresztül — addig a horvát nacionalizmus a nyugati civilizációnak egyik legerősebb bástyája marad. Míg a nyugati civilizáció veszélyben forog, — s ma ez az eset fennáll — addig a horvát nacionalizmus nem csupán a szülőföldhöz való ragaszkodást jelenti, nemcsak a horvát otthonok féltő szeretetét. Nemcsak lokális patriotizmus ez, hanem annál sokkal több: a fehér Nyugat odaadó szolgálata, oltalmazása. Éppen ezért a horvát nacionalizmus határozottan pozitív.“

„Ézért szükséges, hogy még a legfelvilágosultabb horvátok agya is saját vérük sugallatára hallgasson, a nacionalizmusnál felsőbbrendű ethikai indokból, mert itt a Balkán szélén, ahol Kelet s Nyugat, katolicizmus és görögkeleti vallás, európai kultúra és barbarizmus találkozik, a horvát vér és név nem csupán nemzetet jelent, hanem sokkal többet: a horvát faj itt magát a civilizációt jelenti. A horvátság itt mindannak szinonimája, amit az európai Nyugat szépet és jót alkotott.“ Ebből következik természetesen, hogy „a nyugatias, katolikus horvátoknak semmi keresni valójuk sincsen az ortodox Balkánon“. „Ha fel is darabolnák Dusán cár birodalmát s szövetséges államocskákat hasítanának ki belőle, akkor is csak balkáni alakulat volna az, amelynek keretében a horvátok elveszítenék éppen azt, ami bennük a legértékesebb: elveszítenék érzéküket a nyugati művelődés s humanizmus iránt.“ Ez a sors várna a horvátokra, ha bármilyen kollektív közösséget vállalnának a szerbekkel. Ezzel szemben a horvát nacionalizmus szellemében „szítani, oltalmazni kell a tiszta, nyugatias, balkánellenes horvátság tüztét, nehogy kioltásák a balkáni viharok. E tűz mellett fognak majd melegedni azok a horvát vándorok is, akik félig megfagyva a szerb és orosz fagyban, egyszer majd csak visszatérnek balkáni kiruccanásukból...“ A horvá-

toknak erkölcsi joguk van arra, hogy törekvéseiket Európa támogassa, sőt mi több, „a horvát nemzet mint a nyugati civilizáció nagy birodalmának polgára, teljes joggal felemelheti szavát minden elnyomatás ellen, ha másképpen nem megy, e felkiáltással: Occidentem appello!“

Ezek voltak azok az ösztökélő erők, amelyek Sufflayt a tevékeny politikai életbe sodorták. Együttműködött az első horvát emigrációval, Ivica Frankkal és társaival s az elsők között volt, akik tiltakoztak az új társadalmi rend s a nemzeti vagy állami jugoszlavizmus megteremtését célzó kísérletek ellen. Így jutott végre is 16 munkatársával egyetemben a vádlottak padjára. A belgrádi államhatalom hazaárulással vádolta, mert „Tomiszlav államának feltámasztásán dolgozott“ — szószerint ez áll a vádiratban. Érdekes, hogy Sufflay letartóztatása s a nyomozás éppen arra az időre esik, amikor a konstituáns részére megkezdődtek a választások (1920 november). Ez volt a régi Jugoszláviában egyike a legelső horvátok ellen irányuló politikai pereknek. Sufflay védői között találjuk Ante Pavelicet is. A tárgyalások 1921 június és július havában folytak, az ítéletet 1921 augusztus 6-án hirdették ki. Sufflayt két és fél évi fegyházra ítélték; ezt az időt ki is töltötte a mitrovicai fegyházban.

Sufflay magatartása a vádlottak padján a legmélyebb benyomást tette a politikai nyilvánosságra. A horvát tudós a legsúlyosabban vádolta a jugoszláv államhatalmat. Védőbeszédében ezt mondta:

— Aki ismeri a történelem geneziséét, az ismeri a nemzeti emlékezést is. Egyesek tudata alatt lassanként felgyülemlt az ősök történelme. Egyesek tudatalatti képzeleinek összege adja a kollektív egység, vagyis a nemzet öntudatát. A hisztoricizmus nem játék, hanem a nemzeti emlékezés imperatívusza. Aki ismeri a történelmet, az tudja, hogy a jugoszláv eszme nem elég dinamikus. Túlságosan ifjú, túlságosan töredékes, majdnem semmi az erőteljes szerb nemzeti öntudathoz képest, amely a többszázéves szabadságharcban tisztult meg. Montenegró ma is a középkori nemzetségi szervezet fokán áll, nem emelkedett fel még a szerb öntudatig sem, nemhogy az ennek is fölébe rendelt jugoszláv öntudatig tudott volna felemelkedni. Magában Horvátországban a jugoszláv eszme bizony csak vékonyka réteg, alatta ott buzog a nacionalista horvát tűzhányó. Csak zaklatás kellett, hogy a kitérés bekövetkezzék. Be is következett.

— A báni Horvátországban a választások paraszából csak úgy sugárzott a horvát történelem, apáink vallása, a nyugati történelem, a klasszikus jogtudat, amit száz meg százezer horvát parasztörökös hordoz magában. Tudtam én ezt, éreztem, hiszen nemzetemnek együttérző atómja vagyok. Ha a horvát nemzeti érzélem, az önrendelkezés vágya, a horvát állam pusztá elgondolása bűn, akkor igenis bűnös vagyok. De ez az érzélem, ez a sóvárgás, ez a hit ott lakik az egész horvát nemzetben, amint erről bizonyosságot is tett a horvátság, a báni Horvátország képviselőin keresztül. Lehet, hogy az engem vádoló hatalom meg fogja nyerni ellenem a pert, de Európa színe előtt el fogja veszíteni, mivel üldözi a horvát nemzetet.

A tárgyalás elnöke közbevágot:

— Senki sem üldözi a horvát nemzetet!

Sufflay: — Kérdezzék meg Radiéot! ő képviseli a horvát nemzetet.

Szavazóbíró: — Tehát ha Radié meghal, akkor nincs többé horvát nemzet?

Sufflay: — A horvát nemzet új Radiéot fog magából kisugározni.

Szavazóbíró: — Készen van?

Sufflay: — Még csak egyet! Nekem mint filozófusnak és szabadgondolkodó horvátnak személy szerint igazán egyre megy, itt ülök-e a törvénytörő kis cellájában, vagy valamely más fegyházban, vagy — ha esetleg szabadlábra helyeznek is — abban a nagy börtönben, amelyben ma a horvát nemzet szenved, — hála az égnek, csak ideiglenesen!

Sufflay elítélésének jelképes jelentősége van. Világosan mutatja azt az állapotot, melybe Horvátország a háború utáni Európában került. Alig lépett Sufflay a politika prondjára, mindjárt első fellépésére megkapta a választ

Belgrádból. Mégis, mihelyt kiszabadult a mitrovicai fegyházból, tovább folytatta munkáját mint író, újságíró és lelkesítő; a választások alkalmával ott találjuk a listán a horvát jogpárt jelöltjei között, e pártnak ő lett egyik szellemi vezére. Éleselméjű politikai tanulmányaival, cikkeivel, vitáival új alapokra fektette a horvát nacionalizmust s új erőt öntött beléje, ő képviselte az integrális nacionalizmus eszméjét; ennek kell nyilvánulnia az összes nemzeti erők közös összefogásában, kiváltképpen a jogpárt s a Radié-párt célkitűzéseiben. „Radié, Bethlen és Mussolini“ című munkájában (1924 április) így ír a nemzeti öntudatról: „Nincs a jövőnek olyan eszméje, amely annyira hatalmába tudná ejteni a nemzet rétegeit, mint a múltéi. Fenn kell tartani a folytonosságot, mert különben boldogulás helyett zűrzavar lesz az osztályrésznünk. Így cselekedett maga Radié is, amikor parasztreformjait s parasztközárságát horvát nemzeti és állami alapokra fektette, felkarolván Starcevic eszméit, amelyek törhetetlen falanxba kovácsolták össze a horvát parasztságot.“

Sufflay a jogpárt politikája mellé állt, de nem avatkozott pártpolitikába, sőt inkább szintézisre és egységre törekedett, ami nacionalista szemléletéből is kitűnik, a politikai fejlődés lényegét s irányelveit illetőleg. Ilyennek mutatkozott Sufflay különösen 1928 folyamán, amikor a horvát kérdés újra teljes erejével s intenzitásával a nemzetközi nyilvánosság elé került, azzal a merénnyel kapcsolatban, amelyet a belgrádi országgyűlésen Radic és a horvát képviselők ellen elkövettek. Ez az esemény döntő fordulatot jelent a horvát-ságot Jugoszláviához fűző viszonyában. Sufflayt is erőteljesen magával ragadja s belesodorja a politika kellős közepébe. Tanulmányai külön könyvben jelennek meg „Horvátország a világpolitika és világtörténelem világosságában“ címmel (Zágráb 1928).

Hamarosan az új horvát nemzedék szellemi vezére lett Sufflay, az is maradt a leplezetlen diktatúra idején (1929—1935), valamint később azon sikertelen kísérletezések korában, mikor a szerbek a horvát kérdést a szerb elgondolás s a jugoszláv államegység keretén belül próbálták megoldani. Ha azt kutatjuk, ki az, akinek a politikai írásai a legnagyobb és legdöntőbb hatást gyakorolták az új nemzedék nevelésére s a modern horvát nacionalizmus kialakulására, ezt kell felelnünk: Starcevié Ante, (Politikai Evangélium), Pavelié Ante, Sufflay Milán és Lukás Fülöp, ki a Matica Hrvatska elnöke 1928-tól a mai napig.

1929 január 6-án Karagyorgyevecs Sándor király eltörölte a vidovdáni alkotmányt, feloszlatta az országgyűlést, eltiltotta az összes politikai pártokat és szervezeteket, kihirdetvén e helyett a maga személyes diktatúráját („király és nemzet“). A szerb-jugoszláv nemzeti és állami integralizmus szellemében magát a horvát nevet is törvényen kívül helyezték. Már ekkor a fokozódó horvát ellenállást és forradalmi mozgolódást a horvát usztasa-mozgalom képviseli, amely Pavelié vezetése alatt a jogpártból nőtt ki, abból a jogpártból, amely 1928 második felében oly tevékenynek bizonyult. A horvát állami függetlenség programján épül fel a „második horvát emigráció“ (1929—1941) s ezzel kapcsolatban belföldön is megindul a forradalmi tevékenység. Sufflay a legszorosabb együttműködést fejt ki az első horvátországi usztasákkal, Pavelié híveivel. A szó legszorosabb értelmében tevékeny részt vesz a forradalmi vállalkozásokban, emellett nagy propagandát fejt ki külföldön is, felhasználva külföldi összeköttetéseit s tudós tekintélyét.

Politikai munkásságával párhuzamosan halad tudományos munkálkodása, különösen az albanológia terén. Sok baj és viszontagság után 1930-ban végre sikerül útlevelet kapnia Albániába, ahol az ottani kormány felhívására sajtó alá rendezi az „Acta et diplomata Albaniae“ harmadik kötetének anyagát s feldolgozza az albán történelmet a török időkg. Visszajövet néhány

napig Raguzában tartózkodik, ahol a levéltárban kutat, ugyanazzal a céllal. A rendőrség állandóan szemmel tartja s utazásait a külföldi államellenes munkával hozza összekötetésbe. 1931 február 11-én Raguzából Zágrábba utazik, de akkor már napjai meg voltak számlálva. Alig egy hét múlva, 1931 február 19-én a zágrábi Dalmatinszka-utcában agyonütötték. Nyomozást a hatóság egyáltalában nem indított, mert a merényletet nyilván maga a rendőrség követte el; ezt bizonyítja az eljárás eredménye is, amelyet 1940 májusában indítottak a tettesek ellen, akik mint a rendőrség szervei mindaddig éveken át szabad lábon éltek, teljesen büntetlenül. Az eljárást még a néhai Jugoszlávia fennállása idejében indították, a nyomozás azonban megrekedt a merénylet formális elkövetőinél, míg a háttérben az akkori legmagasabb állami tényezők lappangtak. Mindenesetre jellemző, hogy Sufflay halála hírére a hivatalos körök nagy meglepetéssel vették tudomásul, de a szerb nyilvánosság és az ú. n. jugoszláv elemek is. Egyik szószólójuk, Radoáevió „Az új Jugoszlávia alapjai“ című könyvében (1935) ezt írta: „Sufflayt egy sötét éjjel bekapta a köd, mikor éppen sötét dolgai után járt...“

Halálával Sufflay értékes alátámasztást adott az általa felépített politikai tannak, melyért egész lényét latba vetette. „Sufflay tragédiája egyszersmind az európai szellemnek s a humanizmusnak is tragédiája“, — írta kevésbé Sufflay halála után Szekefi Gyula.

Mint a fentiekből látjuk, Sufflay Milán a horvát nacionalizmus egyik nagy fáklyahordozója volt, de egyszersmind a horvát europeizmusnak is képviselője. A két gondolkört az ő személye a legszorosabban összeköti. Mint az európai kultúra apostola érzi, hogy szükségképpen horvát nacionalistának kell lennie. Jellemző Sufflayra, hogy a horvát nemzeti eszme és nacionalizmus szükségességéhez és magas értékeléséhez ő felülről jutott, az általánosítól a különleges felé haladva, az európai kultúrközösségből kiindulva jutott el a konkrét horvát egységig. Tisztára intellektuális konstrukció ez, de egyezik az eleven erővel s az öröklött hagyománnyal. Sufflay újonnan fogalmazta, újonnan megalapozta, teljesen modernizálta a horvát politikai eszme régi tartalmát. Ebben rejlik fellépésének s életművének politikai fontossága.

Innen van, hogy Sufflay életműve nemcsak a horvátság, hanem Európa számára is jelentőséggel bír.

MORTIGIJA TIASZ